

СПРАВЕДЛИВОСТТА В ПРАВОТО И ПРАВОТО В СПРАВЕДЛИВОСТТА

Илия Чалъков

Студент I курс, Юридически факултет
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме: *Справедливостта и правото са две от най-дискутираните в обществото и взаимосвързани понятия. В изложението на това есе се обръща внимание именно на тези две техни природи. Представени са главните размишления и възгледи на автора относно разбирането му за тези две понятия. От една страна чисто теоретично – като опит за изясняване на тяхната базисна природа и откъде в исторически и битиен план те черпят значението, което носят, и от друга страна – кое е това, което ги сближава и прави така, че те да се развият в хода на формиране на обществата и реда в тях като две почти неделими морални, а оттам и правни категории. Обръща се специално внимание на същността на справедливостта и правото като две мерила за просперитета и добруването на обществото. Така се стига до разбирането, че връзката между двете трябва да бъде истински здрава – иначе рискът и двете да загубят смисъл и сила е особено голям.*

Ключови думи: *справедливост, право, значение, общество, морал, добруване, ред, мерило, взаимосвързаност, смисъл*

JUSTICE IN LAW AND LAW IN JUSTICE

Iliia Chalakov

Student, Faculty of Law
Plovdiv University

Abstract: *Justice and law are both two of the most discussed in society and also interconnected concepts in the world. Throughout the exposition of this essay general attention has been paid to these two natures of them. There have been examined author's thoughts and points of view about his own understanding of these concepts on one hand in a merely theoretical aspect – like an experience for clarifying their basic nature and where in historic and everyday life plan they derive the meaning they hold from, and on the other hand – what is the reason, responsible for gathering them and making so that they could develop in the course of formation of the societies and the order implemented in them as two almost inseparable moral and law categories as well. A very special attention has been paid to the essence of justice and law in their presence as measures for prosperity and well-being of the society. This way has been reached the notion that the bond that keeps them tight have to be really strong. Otherwise the risk of losing their meaning and power is particularly high.*

Key words: *justice, law system, meaning, society, moral, wellbeing, order, measure, interconnection, sense*

Мото: *Iustitia est omnium domina et regina virtutum* (Cicero)¹

Още от древни времена правото е изобретено и замислено като инструмент за въздаване на справедливост. С натовареността на това значение в Древния Рим термините *ius* и *iustitia* видимо произлизат един от друг. Още древните хора осъзнавали, че създаването на Правото като система от способности за въздаване на справедливост само по себе си ще направи живота им по-подреден и осмислен. Това гласи и безсмъртната сентенция на великия римски юрист Целз: *Ius est ars aequi et boni*, или „Правото е изкуство за справедливото и доброто“². Оттогава до ден днешен народите се стремят да създават и нагаждат към условията на живота ясни и систематизирани правила за всички, наречени „право“, в преследването на идеала за добър и достоен живот, който може да се назове с една дума – справедлив.

Но защо на човечеството му е необходима толкова много справедливостта? И не може ли тя да бъде постигана без правна система, „тегнеща“ над всички като бреме, а по един неформален, човешки начин? Защо именно правните системи са създавани и усъвършенствани векове наред от разнородни и нямащи досег едно с друго общества с едничката, съкровена цел – да възтържествува справедливостта? Това са някои от фундаменталните въпроси, които изникват в моето съзнание, щом поразмишлявам над темата на това есе. Отговорите могат да бъдат много и най-различни, но за мен връзката между нормативната система право и моралната категория справедливост е повече от очевидна. Ако нещата от живота се оставят в състояние на един безкраен произвол, то не може да се очаква едно пълноценно развитие в междучовешките отношения. Да, сигурно е, че е нужно в своето многообразие обществените отношения да бъдат оставени в сферата на частната договорка между отделните лица, но не бива да е абсолютно, нито всички. Необходимо е да има един висш коректив, чието действие да се простира над цялото общество и който да играе ролята на авторитетен и справедлив арбитър, на когото всички да могат да се осланят при обмислянето и планирането на бъдещите си действия.

Правото е нещото, което е измислено от човека, за да се организира човешкият живот, и до което всички се допитват с цел успешното реализиране на своите житейски намерения – било то икономически, чисто социални или дори персонални желания. Още в публичните системи на древните общества се наблюдава не само почитане, но и издигане в култ на правото като средство за постигане и прилагане на справедливост. В Древния Рим Юстиция (от лат. *Iustitia*) е многоуважаваната богиня предводителка на правото. Всъщност, от нейното име произтича и латинската дума за справедливост. Та от там още до днешния български език и общия корен на думите право и с-прав-едливост, сравнително лесно достигаме до извода, че правото е инструмент за постигане на справедливостта. То трябва да е изтъкано от справедливостта и във всичките си форми и направления да се води от мотива за постигането ѝ. Поне така трябва да бъде.

На правото често се гледа като на някаква система, спусната „свише“, като на матрица, установена от вековете и властта, в релсите на която се движи обществото някак от само

¹ „Справедливостта е господарка на всичко и царица на добродетелите“, Цицерон. Из упражненията по Римско право

² Андреев, М., Римско частно право, С., Софи-Р, 1992, с. 45 (Andreev, M., Rimsko chastno pravo, S., Sofi-R, 1992, s. 45)

себе си, на самотек. Или дори като на изкуствено и умишлено създаден строй, чиято валидност и правилност са твърде спорни и неясни за обикновения човек. Всички тези теми, а и много други сродни, циркулират от векове сред интересите и чуденията на обществото. Създадено, за да направлява обществото в „правилната посока“ от гледище на реда, а и не само, както и за да урежда обществените спорове по безпристрастен начин, правото има за предмет на дейност множество сфери от живота. Така то сякаш бяга от справедливостта и размива вниманието си към всевъзможни други полета на действие. Това обаче само привидно изглежда така. Във всяка една от тези свои дейности и направления правото е призвано да се води най-вече от идеала за справедливост, за възмездност. Ако например инвеститор завлече с пари купувачи на апартаменти, не ще бъде справедливо този човек да не върне парите, които на практика е откраднал? Или ако упълномощено лице, наето да извърши една определена правна операция, договори клаузи в лична полза, които накърняват интересите на упълномощителя, не следва ли да заплати по някакъв начин за извършеното от него грубо своеволие? Или пък, ако властта откаже да приеме за валиден избора за висш държавен пост на кандидат, изпълняващ всички изисквания, не следва ли този човек да бъде обезщетен по един подходящ начин? Ето как всъщност правото като теория, а и целият правен ред на практика, не могат истински да изпълняват ролята си, ако не следват принципите именно за уравновесяване на съвкупността от заслуги, предимства и недостатъци на една ситуация, ако не следват принципа за уравновесяване везните на Темида. Водещата природа на справедливостта за правото и в България е ясно упомената и в мотивите на съставителите на най-новата конституция на Републиката³. Тоест, обобщено може да се каже, че правото е една система за регулиране на живота на хората. То борави с принципи като всеобхватност, равнопоставеност, задължителност, вменяване на отговорност⁴. Относно валидността му юристите може би ще кажат, че колкото и несвършено да е понякога правото, то все пак е един най-висш израз на народната воля и на стремежа на обществото към сигурност, предвидимост и стабилност. Погледнато в най-общ смисъл, днешната човешка цивилизация нямаше да изглежда така, ако правото не съществуваше от древни времена насам, за да очертава посоката на развитие на тази цивилизация. То е било нужното средство, „необходимото зло“ в много аспекти, благодарение на което са се оформили и разпадали прослойки, са се водили войни и социални революции, благодарение на което хората са вярвали, че заедно могат да устроят така животите си, че не само да не си пречат, а напротив, да си помагат. И да го правят, уреждайки човешките си отношения по силата на върховно признат и така по-устойчив обществен ред – правен ред.

Справедливостта, от своя страна, е морална категория. Обект на безбройни размишления на философите, откакто свят светува, тя не е просто понятие от живота, тя вълнува, тя е нещото, към което се стремят, смело мога да заявя, всички живи същества. От вълците и лъвовете, уловили плячка, която впоследствие им е била открадната по подмолен и несправедлив начин, до всяко малко дете, смъррено несправедливо за нещо, което не е извършило. Въпреки всичко, справедливостта остава най-присъща за хората. Всички ние се чувстваме

³ Конституция на Република България, из Преамбул на народните представители от Седмото Велико Народно събрание

⁴ Пак там.

ощетени, пренебрегнати, боли ни, когато биваме наказани за неизвършени от нас деяния. И същевременно как ни олеква, когато ни се отдаде полагаемото – когато получим заслуженото уважение или признание за стореното от нас. Справедливостта е нестихващ, вроден в човека стремеж към равнопоставеност, уважение, зачитане. Тя може да се разглежда и като предпоставка за водене на пълноценен начин на живот от индивидите и така също до доверие в институциите и държавната уредба, което от своя страна в повечето случаи довежда и до допълнителна мотивация за спазване на закона. Ето оттук тръгва връзката между правото и справедливостта. Те са две изключително свързани понятия. Взаимнопораждащи се, бих добавил. Справедливостта е преследваното от обществото за вечни времена житейско положение, при което везните на Темида се изравняват, всеки получава това, което му се дължи (*suum cuique tribuere* по Улпиан, Регули)⁵, т.е. това, което заслужава, и всички заживяват щастливо во век и веков. Дори и представено така наивно, точно това са човешките очаквания и нагласи към справедливостта. Тя е призвана да вдъхва чувство на задоволство и удовлетворение. Оттук идва и голямата натовареност на понятието справедливост. Особеното при справедливостта е, че тя характеризира човешките решения и действия с оглед обективна мяра⁶, а не някакво субективно впечатление, възделение, мнение на отделната личност. И ето тук се поставя въпросът за правото в употребата на справедливост, или правото на справедливост. Съвсем естествено е, когато се говори за понятие от сферата на морала и етиката, първо то да се разгледа от морална гледна точка. Погледната от такъв ъгъл, справедливостта е породено от вътрешния свят на всеки чувство за достойно, честно уравнивяване, балансиране в отношенията. Оттук идва и големият проблем за това как отделните лица възприемат своите действия и до колко субективизъм те влагат в тях. Понеже крайната липса на обективно възприятие за фактическото положение на нещата води до грешни персонални изводи, а оттам и до погрешно възприятие на справедливостта, не може да се очаква всички хора да имат трезвен усет в това отношение. Следователно, би било глупаво да се допусне също така, че всеки от тях разбира своето поведение като справедливо или несправедливо. Напротив, най-вече всеки счита своето за най-правилното и омаловажава чуждото. Затова и не може да се приеме, че всеки едновременно има своето си право, и още по-малко, че има правото да го налага над правото на другия. В крайна сметка, светът е устроен така, че когато в един спор едната страна има право, то другата греша. Следователно, излиза, че едни имат право на справедливост, а други не. Едни могат да нарекат своето деяние справедливо, други не могат? Но в принципите на морала, философията и правото всеки има право на справедливост. Тогава по какъв друг начин може да се реши кой има това право, щом всеки вярва, че е в него и „дърпа чергата“ към себе си? Остава единствено всеки заинтересован да се обърне към правото, което да разгледа спора по обективен начин и авторитетно да посочи кой е прав и кой не е.

И все пак, кому е било нужно вековното изграждане на правните системи само с единичката, върховна цел да преследват справедливостта, когато те са натоварени и с толкова много излишна и за много дори вредна за развитието на обществото бюрокрация или пък

⁵ Андреев, М., Римско частно право, С., Софи-Р, 1992, с. 45 (Andreev, M., Rimsko chastno pravo, S., Sofi-R, 1992, s. 45)

⁶ Определение на справедливостта – обективна мяра: „Университетски речник – Основни понятия“: <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtq/spravedlivost>, посетен последно на 29.03.2025 г.

с държавнотворчески и други наред функции? Защо, например не е можело да се устрои такъв свят, в който да се преследва справедливостта само в междучовешките взаимоотношения, без да се посяга въобще на категории като държава, власт, задължения на отделните правни субекти към тях? Отговорът на този въпрос, смятам, е повече от очевиден. Хората може да са най-интелигентните същества на света, но това в никакъв случай не ги прави безгрешни, нито пък непременно добронамерени. Ако всички хора се изведат от правна отговорност и им се позволи да правят каквото сметнат за добре, на света би се настанила непреодолима анархия.

Невъобразимо е да допуснем, че всяка една личност би подходила достатъчно трезво към утоляване на жаждата си за равнопоставеност при наличието на каквито и да било фактори и под какъв ли не афект. Най-малкото затова трябва преследването на справедливостта да се остави в ръцете на странични, безпристрастни лица, които са запознати с признатите от обичая и приемствеността на закона правила за решаване на спор и ще разрешат такъв по компетентен и авторитетен начин. Те именно са представителите на правото във всеки негов аспект – дали като юристи, или като политици, те творят право и правни последици и така всъщност работят по установяването на справедливостта във възможно най-много направления на „живия“ живот.

В заключение мога да кажа, че именно поради изведените по-горе доводи, правото е специфичен модел, комплекс за справедливост, разработван с векове от велики умове посредством народната воля за това. То непременно трябва да бъде отделено от тривиалните и злободневни схващания за правилно и неправилно и да се води единствено от своите принципи и традиции. Само така ще бъде в състояние наистина да играе своята главна роля – тази на обществен коректив и арбитър на спорове, на когото всеки да може да се довери. Справедливостта не би имала шанс, ако правораздаването беше оставено в неподходящи, хорски ръце. Тя напълно би изгубила своето значение. Справедливостта извира от най-съкровени дъбини на човешката душа, целейки да преобрази света към едно по-добро място. Затова и стои като основен стълб в разбирането за правото, което, също извиращо от върховното съзнание на човека за добро и правилност, е заченато с мисията да дарява, а при нужда и да налага справедливостта.